

**TƏHSİLDƏ MONİTORİNQ VƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏ
МОНИТОРИНГ И ОЦЕНИВАНИЕ В ОБРАЗОВАНИИ
MONITORING AND EVALUATION IN EDUCATION**

UOT 37.0

Günay Xəzail qızı Şirəliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil-1 fakültəsi nəzdində
Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasının müdiri

**TƏLƏBƏLƏRİN RESEPTİV BACARIQLARININ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN
SƏMƏRƏLİ YOLLARI**

Гюнай Хазаил гызы Ширалиева
доктор философии по педагогике, доцент
заведующий кафедрой Методики преподавания иностранных языков при
педагогическом факультете-1 Азербайджанского Университета Языков

**ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ОЦЕНИВАНИЯ РЕЦЕПТИВНЫХ
НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ**

Gunay Khazail Shiraliyeva
doctor of philosophy in pedagogy, associate professor,
head of the department of Foreign languages teaching methodology
under the faculty of education-1 at Azerbaijan University of Languages

EFFECTIVE WAYS OF ASSESSING STUDENTS' RECEPTIVE SKILLS

Xülasə. Məqalədə ali təhsil müəssisələrində xarici dil tədrisi metodikasına daxil olan qiymətləndirmə metodları, formativ və summativ qiymətləndirmənin məqsədi araşdırılır. Tələbələrin reseptiv dil bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməsini təmin etməkdə və təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsində qiymətləndirmənin əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: *reseptiv, formativ, summativ, standart, texnologiya*

Резюме. В статье исследуются методы оценивания, входящие в методику преподавания иностранного языка и цели формативного и суммативного оценивания в высших учебных заведениях. Подчеркивается важность оценивания в приобретении студентами рецептивных языковых навыков, а также в повышении уровня образования

Ключевые слова: *рецептивный, формативный, суммативный, стандарты, технология*

Summary. The article explores the evaluation methods included in the methodology of foreign language teaching in higher education institutions, and the purpose of formative and summative assessment. The importance of assessment in ensuring students' acquisition of receptive language skills and habits and raising the level of education is emphasized.

Key words: *receptive, formative, summative, standard, technology*

Məlum olduğu kimi, kommunikativ prosesin tipinə görə dil bacarıqları iki qrupa ayrılır: reseptiv (dinləmə və oxu) və produktiv bacarıqlar (danışmaq və yazı). Xarici dilin öyrədilməsinin

məqsədi bu dil bacarıqlarından ayrı-ayrılıqda deyil, birlikdə istifadə etməkdir [6, s.227].

Dinləyib anlama (listening comprehension) nitq fəaliyyətinin reseptiv növü olub, nitqin şifahi

yolla, eyni zamanda, qəbul edilib anlaşılması kimi başa düşülür.

Dinləmə zamanı aşağıdakı çətinliklər ortaya çıxır:

1. Dinləməyə cəmi bir dəfə şərait yaradılır;

2. Dinləyən tələbə dinlədiyi materialda dəyişiklik edə, ya da onu öz səviyyəsinə uyğunlaşdırmağa bilmir;

3. Danışıda sürət, aksent, danışiq dilinə xas elementlərin, müxtəlif idiomların işlənməsi halları olur;

Mətnə ilk dəfə qulaq asarkən çətin başa düşmə olur və o da aşağıdakı səbəblərdən baş verir:

1. Dinləmənin şəraitində problemlər; bu çətinliyə auditoriyada səs-küyün olması, keyfiyyətsiz səsləndirmə və s. aiddir. Tələbələr canlı danışığı audiokassetdəki danışiqdan daha tez və yaxşı anlayırlar, çünki burada jest, mimika, göz kontaktının rolu öz sözünü deyir.

2. Dinlənən materialla bağlı fərdi çətinliklər; buraya diksiya, tembr, pauza, artikulyasiyanın pozulması, yaş xüsusiyyətləri, müxtəlif aksentlər və dialektlər daxildir. Tələbələrə bütün yaşda olan kişi və qadınların nitqinə, bütün yaş qruplarından olan uşaqların nitqinə qulaq asmaq tövsiyə edilir.

3. Dinlənən materialın dili ilə bağlı çətinliklər; buraya naməlum sözlərin, idiomların, xüsusi terminlərin qısaltma və ixtisarlara audio-kassetdə səslənməsi aiddir.

Dinləmənin müvəffəqiyyətli olması obyektiv (mətnin çətinlik dərəcəsi, dil xüsusiyyətləri) və subyektiv (tələbənin psixoloji-mental vəziyyəti, onun hazırlıq səviyyəsi) amillərdən asılıdır.

Mütəxəssislər dinlənmiş mətn üzərində işi üç mərhələyə ayırır:

1) dinləməyə qədərki mərhələ;

2) dinləmə mərhələsi;

3) dinləmədən sonrakı mərhələ [2, s. 5];

Q.V. Roqova isə dinlənmiş mətn üzərində işi növbəti mərhələlərə ayırır:

1) dinləmədən öncə verilmiş təlimat;

2) audiomətnin dinlənilməsi prosesi;

3) dinləməni yoxlamaq üçün verilən tapşırıqlar.

Oxu nitq fəaliyyətinin elə reseptiv növüdür ki, onun vasitəsilə yazılı nitqi oxuyaraq an-

lamaq olur. Oxu prosesində mətnə olan informasiya qəbul edilir və qiymətləndirilir [1, s.12].

Oxuda analiz, sintez, ümumiləşdirmə, təxmin etmə, məntiqi düşünmə prosesləri cəmləşir və digər dil bacarıqlarının formalaşdırılmasına da kömək edir.

Oxunun səssiz və səslı növləri fərqləndirilir. Səssiz oxu zamanı tələbə oxuduğu mətnə informasiya əldə edir, səslı oxuda isə informasiya başqasına ötürülür.

Q.V. Roqova oxunun üç əsas növünü fərqləndirir:

1) bilik və ya informasiya əldə etmək məqsədilə oxu;

2) materialla ümumi tanışlıq məqsədilə olan oxu;

3) informasiyanı nəzərdən keçirmək məqsədi daşıyan oxu.

Qərb ədəbiyyatında isə oxunun bu növləri göstərilir:

1) skimming (mətnin əsas ideyasının müəyyənəşdirilməsi);

2) scanning (mətnə konkret ideyanın tapılması);

3) reading for detail (təkcə məzmun deyil, mənanın da anlaşılması üçün oxu).

N.V. Solovova mətn üzərində işin üç mərhələsinin olduğunu bildirir: oxumadan əvvəlki mərhələ, oxu zamanı və oxudan sonrakı mərhələ.

Mətni oxumadan əvvəlki mərhələnin əsas məqsədi bunlardır: ilk oxu üçün nitq çalışmalarını müəyyənəşdirmək; tələbələrdə oxu motivasiyası yaratmaq; oxu zamanı dil və nitq çətinliklərini imkan daxilində aradan qaldırmaq;

Oxudan sonrakı mərhələnin əsas məqsədi mətnəki situasiyadan tələbənin şifahi və yazılı nitqini inkişaf etdirmək üçün istifadə etməkdir.

Bütün qeyd edilən bacarıqlar müəllimlər tərəfindən qiymətləndirilir. Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, formasından asılı olmayaraq qiymətləndirmənin əsas məqsədi təhsilin səviyyəsini mümkün qədər artırmaqdır.

Artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ali məktəbdə ingilis dilinin tədrisində qiymətləndirmənin iki əsas növündən istifadə edilir: formativ qiymətləndirmə və summativ qiymətləndirmə. Hər iki növün məqsədi bütün tələbələrin kursun sonunda reseptiv və produktiv dil bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməsini təmin etməkdir.

Formativ qiymətləndirmənin əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

- qiymətləndirmə tədris və öyrənmə prosesində qurulur;
- tələbələrlə təlim məqsədlərinin müzakirəsi gözlənilir;
- qiymətləndirmə tələbələrə təlim standartlarını anlamağa kömək edir;
- tələbə özünüqiymətləndirmə və ya həmyaşdılarını qiymətləndirmə prosesində iştirak edir; əks əlaqə təmin edilir: qiymətləndirmə tələbələrə öyrənmənin növbəti addımlarını müəyyən etməyə kömək edir;
- hər bir şagirdin öyrənmədə irəliləyişlərə nail ola biləcəyinə inam güclənir;
- qiymətləndirmə həm müəllimi, həm də tələbələri qiymətləndirmə məlumatlarının nəzərdən keçirilməsi və əks etdirilməsi prosesinə cəlb edir.

Bu qiymətləndirmə ona görə formativ adlanır ki, o, konkret tələbəyə yönəldilir, tələbənin təhsil məzmununun elementini mənimsəməsindəki boşluqları maksimum səmərəliliklə doldurmaq üçün müəyyən etməyə hesablanır.

Formativ (daxili) qiymətləndirmənin mahiyyətini aşağıdakı metafora ilə izah etmək olar: "Tələbələri bitkilər şəklində təsəvvür etsək, onda bitkilərin xarici (summativ) qiymətləndirilməsi onların sadəcə olaraq böyüməsinin ölçülməsi prosesidir. Ölçmə nəticələri müqayisə və təhlil üçün maraqlı ola bilər, lakin onlar öz-özünə bitki böyüməsinə təsir göstərmir. Daxili (formativ) qiymətləndirmə isə əksinə, onların böyüməsinə birbaşa təsir edən bir şey olmaqla, bitkiləri qidalandırmaq və suvarmağa bənzəyir".

Sınıfdə aparılan formativ öyrənmə qiymətləndirməsinə daxildir: tələbələri nəzərdə tutulmuş standartlarla tanış etmək; tələbələrin necə inkişaf edəcəyini müəyyənləşdirməyə kömək edən rəy vermək; tələbələr inkişaf etmək üçün lazım olan sahələri müəyyən etmək üçün özünü qiymətləndirmə üsullarını öyrənməsi və s.

Yeni nəsil standartlarında qiymətləndirmənin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- qiymətləndirmə davamlı prosesdir, təbii olaraq təhsil praktikasına inteqrasiya olunur;
- qiymətləndirmə yalnız meyar ola bilər, qiymətləndirmənin əsas meyarları təlim məqsədlərinə uyğun gələn, gözlənilən nəticələndir;

- qiymətləndirmə meyarları və qiymət qoymaq alqoritmi həm müəllimlərə, həm də tələbələrə əvvəlcədən məlumdur, onlar birgə işləyə bilərlər;

- qiymətləndirmə sistemi tələbələrin özünüqiymətləndirmə bacarıq və vərdislərinə yiyələnərək nəzarət və qiymətləndirmə fəaliyyətlərinə cəlb olunduğu şəkildə qurulur.

Yuxarıda göstərilən tələblərin hamısı formativ qiymətləndirmə adlanan üsulla təmin edilir. Bu termin "özünü qiymətləndirən, əks əlaqə rolunu oynaya bilən və tədris və təlim prosesinin modifikasiyasına imkan verən məlumatla təmin edən müəllim və tələbə fəaliyyətinin istənilən formasına aiddir" [4, s. 419].

Formativ qiymətləndirməsinin dörd əsas xüsusiyyəti vardır:

- 1 Effektiv sorğu üsulları.
2. Effektiv rəy.
3. Təlimin ümumi məqsədləri.
4. Özünü qiymətləndirmə.

Formativ qiymətləndirməni auditoriyada necə tətbiq etmək olar? İlk növbədə, müəllim formativ qiymətləndirmə sisteminin yaradılması alqoritminə əməl etməlidir:

- gözlənilən nəticələri müəyyən etmək;
- subyektiv əhəmiyyətli nəticələrin planlaşdırılması və əldə edilməsində tələbənin fəaliyyətini təşkil etmək;
- tələbə nailiyyətlərini mütəşəkkil rəylə müşayiət etmək.

Formativ qiymətləndirmə tələbələrin iştiraklarını yaxşılaşdırmaq üçün hansı addımları atmalı olduqlarını başa düşmələri üçün "geri əlaqə"dir.

Formativ qiymətləndirmənin məqsədi hər bir fərdi tələbənin fəaliyyətini yaxşılaşdırmağa kömək etməkdir. Formativ qiymətləndirmə - öyrənməyə kömək edən qiymətləndirmədir: tələbələrin biliyi necə mənimsəməsinə diqqət yetirən səmərəli planlaşdırmanın elementidir, müəllimin əsas peşəkar bacarığıdır, motivasiyanı təmin edir, məqsədləri və meyarları aydınlaşdırmağa kömək edir, tələbələrə nəticələrini necə yaxşılaşdırmağı anlamağa kömək edir, özünü və həmyaşdılarını qiymətləndirmək bacarığını, bütün təhsil nailiyyətlərini əks etdirir və dərslin daimi elementidir.

Formativ qiymətləndirmə müəllimə aşağıda qeyd olunanları həyata keçirməyə imkan verir:

- hər bir konkret halda formalaşmalı və qiymətləndirilməli olan təhsil nəticəsini aydın formalaşdırmaq və öz işini buna uyğun təşkil etmək;

- tələbəni təhsil və qiymətləndirmə fəaliyyətinin subyektinə çevirmək;

- səhvlərdən öyrənməyə kömək edə bilər;

- nəyin vacib olduğunu anlamağa kömək edə bilər;

- nə etdiklərini anlamağa kömək edə bilər;

- bilmədiklərini kəşf etməyə kömək edə bilər;

- edə bilmədiklərini aşkar etməyə kömək edə bilər.

Formativ qiymətləndirmə beş prinsipini ortaya qoyur:

1. Müəllim mütəmadi olaraq tələbələrə şərhlər, qeydlər və s. fəaliyyətləri haqqında məlumat verir.

2. Tələbələr öz təlim prosesinin təşkilində fəal iştirak edirlər.

3. Müəllim tələbələrin təlim nəticələrində baş verən dəyişikliklərdən asılı olaraq tədris texnika və texnologiyalarını dəyişir.

4. Müəllim bilir ki, qiymətlərlə qiymətləndirmə tələbələrin motivasiyasını və özünə hörmətini kəskin şəkildə azaldır.

5. Müəllim tələbələrə özünüqiymətləndirmə prinsiplərini və öz fəaliyyətini təkmilləşdirməyin yollarını öyrətməyin zəruriliyini dərk edir.

Formativ qiymətləndirmə texnologiyasının mərhələlərini qeyd olunan bölgü üzrə aparmaq olar:

Addım 1. Mövzular üzrə tələbələrin təhsil nəticələrinin əldə edilməsinin planlaşdırılması.

Addım 2. Dərsin məqsədinin tədris nəticələrinə nail olmaq şərtinə əsaslandıraraq tələbələrin fəaliyyətlərinin formalaşdırılması.

Addım 3. Dərsin məqsədlərinin tələbələrin fəaliyyətində ardıcıl mərhələlər kimi formalaşdırılması.

Addım 4. Dərsdə tələbələrin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün konkret meyarların müəyyən edilməsi.

Addım 5. Tələbələrin fəaliyyətlərinin meyarlara uyğun qiymətləndirilməsi.

Addım 6. Əlaqənin həyata keçirilməsi (müəllimdən tələbəyə, tələbədən tələbəyə)

Addım 7. Tələbələrin nəticələrinin onların nailiyyətlərinin əvvəlki səviyyəsi ilə müqayisəsi.

Addım 8. Məqsədə çatmaq yolunda tələbənin yerinin müəyyən edilməsi.

Addım 9. Tələbənin təhsil yolunun düzgün qurulması.

Təhsil sistemində tələbə nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində ən müasir təhsil texnologiyalarından və yeni qeyri-ənənəvi metodlardan istifadə edilir.

Beləliklə, dərs zamanı tələbələr öz akademik nailiyyətlərini, eləcə də qrup yoldaşlarının nailiyyətlərini qiymətləndirirlər, bunun nəticəsində çoxsəviyyəli tapşırıqlar üçün hər bir tələbə üçün bal toplama prosesi baş verir: şifahi dialoq və monoloq nitq, dinləmə üçün. bacarıqları, yazılı leksik və qrammatik tapşırıqlar qiymətləndirilir. Hər dərs üçün yaxşı, orta səviyyədən aşağıya qədər müxtəlif qabiliyyətlərə malik olan tələbələr üçün müxtəlif səviyyəli metodik və didaktik tapşırıqlardan ibarət texnoloji xəritə tərtib oluna bilər.

2. Summativ qiymətləndirmə tələbənin kurs və ya semestr ərzində hansı bilik və bacarıqlara yiyələndiyini göstərir.

Summativ qiymətləndirmənin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Sənədlərdən istifadə;

2. Tədris müəssisəsinin heyəti tədris müəssisəsi daxilində və digər müəssisələr arasında standartları bölüşür.

Oxu bacarıq və strategiyaları Qrelet (Grellet 1981), Qreyb (Grabe 1991) və Nadl (Nuttall 1996) kimi alimlər tərəfindən müəyyən dərəcədə tədqiq edilmişdir. Qreyb öz əsərində səlis oxu üçün aşağıdakı elementlərin vacib olduğunu qeyd etmişdir:

1. avtomatik anlama vərdisləri;

2. lüğət və ümumi biliklər;

3. formal diskurs haqqında ümumi biliklər;

4. məzmun / ümumi dünyagörüş;

5. sintez / bacarıqların qiymətləndirilməsi;

6. metakognitiv bilik və bacarıqların monitorinqi [3, s.13]

Nadl isə bu siyahıya öz əlavələrini etmişdir:

- söz anlama bacarığı;

- mətn anlama bacarığı;

- məndən səmərəli istifadə bacarığı.

Söz anlama bacarığı dedikdə, naməlum sözlərin mənasının mətn daxilində anlaşılması nəzərdə tutulur.

Mətn anlama bacarığı isə mətndə baş verəcək hadisələri qabaqcadan proqnozlaşdırmaq, koheziv vasitələrin izahı, mətnin təşkili kimi xüsusiyyətləri özündə birləşdirir.

Mətndən səmərəli istifadə adı altında mətnin əsas ideyasının müəyyənləşdirilməsi və mətndə konkret ideyanın tapılması başa düşülür.

Yuxarıda qeyd edilən mütəxəssislərin fikrincə, mətnə veriləcək suallar aşağıdakı məzmunu daşmalıdır:

1. Cavabları mətnin özündə olan mətnin anlaşılmasını müəyyənləşdirən suallar;

2. Cavabın tapılması məqsədilə məlumatların yenidən təşkili və ya yenidən təqdim edilməsi;

3. Mətnə baş verən hadisədən nəticə hasil edən və cavabları mətnə olmayan suallar.

4. Müəllifin işinin qiymətləndirilməsi;

5. Arasında düzgün cavab olmaya və oxucunun mətnin məzmununu nə dərəcədə anlamasını yoxlayan suallar.

6. Müəllifin istifadə etdiyi dil vasitələrinin təhlili [5, s.188-189].

Oxuyub anlamanın qiymətləndirilməsinin ən müasir və mühüm üsullarından biri testlərdir və onlardan formativ qiymətləndirmədə istifadə edilir. Testi nəzərdən keçirməmişdən əvvəl tələbələrin mətni anlayıb-anlamamalarını onlara ünvanlanan sualların vasitəsilə müəyyənləşdirmək mümkündür.

Aldersonun fikrincə, mətnin çətin və ya asan olması bir çox amillərdən asılıdır. Bu faktorlara aşağıdakılar daxildir:

- mətnin linqvistik xüsusiyyətləri;

- mətnin məzmun xüsusiyyətləri;

- mətnin digər xüsusiyyətləri (mətnin janrı və necə təşkil edilməsi) aid edir.

Problemin aktuallığı. Qiymətləndirmə təlimin çox vacib elementi hesab edilsə də, onunla bağlı araşdırma tələb edilən bir sıra məsələlər də mövcuddur; məsələn, dərs vaxtı düzgün qiymətləndirmə metodlarının müəyyənləşdirilməsi, təyin edilmiş meyarlara uyğun rubriklərin (hissələrin) təşkil edilməsi və s. İngilis dilinin ali məktəblərdə tədrisi zamanı qiymətləndirmənin aparılması, növlərinin müəyyənləşdirilməsi və funksiyalarının təyin edilməsi vacibliyi məsələnin aktuallığını təmin edir.

Problemin elmi yeniliyi. Müasir dövrdə aparıcı dünya dillərindən olan ingilis dilinin öyrənilməsinə tələbat artmaqda davam edir. Bütün fənlərdə olduğu kimi, ingilis dilin tədrisində də müəllim aparıcı rola malikdir və yüksək göstəricilər əldə etmək üçün onun düzgün qiymətləndirmə metodunu seçə bilməsi əhəmiyyətli məsələdir ki, bu da məqalənin elmi yeniliyini təşkil edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, alınan nəticələrdən istər orta, istərsə də ali məktəbdə xarici dilin tədrisində tələbələrin düzgün qiymətləndirilməsində istifadə etmək olar. Bundan başqa, məqalədən ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi metodikasını fənninin tədrisində də bəhrələnmək mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Смирнова Ж.В., Красикова О.Г. Современные средства и технологии оценивания результатов обучения // Вестник Мининского университета. -2018. Т. 6. № . с. 9.
2. Соловова, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс лекций. / Е.Н. Соловова. – М.: Просвещение, - 2002.
3. Alderson., J. C. Assessing Reading. Cambridge: Cambridge University Press. -2000.
4. Cameron, Jeanne et al. Assessment as Critical Praxis: A Community College Experience. Teaching Sociology 30.4 (2002): 414–429.
5. Nuttall C. Teaching Reading Skills in a Foreign Language. Macmillan. -1996. -203 p.
6. Selinker L. Tomlin R.S. An Empirical look at the integration and separation of skills / ELT Journal, - 1986, -pp. 227-23

Rəyçilər: *filol.ü.fəls.dok.,dos. G.S. Həsənova,*
ped.ü. fəls.dok. F.Ş. Şükürova
Redaksiyaya daxil olub: 23.02.2023